

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2026.38.83

Magdalena Lipińska

Uniwersytet Łódzki, Polska

ORCID: 0000-0001-7595-3517

e-mail: magdalena.lipinska@uni.lodz.pl

O słownikach wyrazów nacechowanych kulturowo Roberta Galissona

On Robert Galisson's dictionaries of culturally marked words

Abstract: The article discusses two dictionaries authored by Robert Galisson: *Dictionnaire des mots à Charge Culturelle Partagée* and *Dictionnaire de noms de marques courants. Essai de lexiculture ordinaire*, co-edited with Jean-Claude André. It also proposes an analogous dictionary of culturally marked words in the Polish language. The concept of *Charge Culturelle Partagée* ('shared cultural reference') is compared with Ferdinand de Saussure's notion of the linguistic sign and with Bernard Pottier's theory of connotation. The article presents the method used for identifying dictionary entries and examines the macro- and microstructure of the lexicographic works under analysis.

Keywords: lexiculture; shared cultural references; connotative semantics; linguistic world-view; lexicographic structures

Wstęp

Celem artykułu jest prezentacja dwóch słowników, których pomysłodawcą był Robert Galisson: *Dictionnaire des mots à Charge Culturelle Partagée* [Słownika wyrazów o wspólnych odniesieniach kulturowych] i *Dictionnaire de noms de marques courants. Essai de lexiculture ordinaire* [Słownika potocznych nazw handlowych. Esej o zwyczajnej leksykulturze], współredagowanego z Jean-Claude André (Galisson, André 1998). Pierwsze dzieło, zapowiadane wielokrotnie przez uczonego w jego pracach, pozostało

na etapie projektu. Mimo że nie ukazało się drukiem, jego koncepcja została bardzo precyzyjnie określona przez Galissona, a także znalazła swoją kontynuację w *Dictionnaire de noms de marques courants. Essai de lexiculture ordinaire*, jak również w pracach innych językoznawców. W tym drugim słowniku Galisson zrealizował teoretyczne założenia i praktyczne rozwiązania planowane dla *Słownika wyrazów o wspólnych odniesieniach kulturowych*. Nie jest to koncepcja nowa i była już opisywana (np. Ligara 2008; Kacprzak 2002; Binon, zob. www.vlrom.be/pdf/994galisson.pdf), ale obecnie stała się niezwykle aktualna. Moją intencją jest zachęcenie polskich leksykografów do przygotowania polskiego słownika wyrazów nacechowanych kulturowo, ponieważ uważamy, że jest bardzo potrzebny obecnie, w czasach charakteryzujących się nasiloną migracją i w związku z tym problemami językowymi obywateli innych kultur. W niniejszym artykule przedstawię informacje dotyczące zarówno makrostruktury, jak i mikrostruktury proponowanego słownika.

Analiza słowników Roberta Galissona wpisuje się w szerszy nurt badań nad językowym zakorzenieniem kultury, nurtu, w którym centralną rolę odgrywają takie pojęcia, jak *kulturem*, *symbol kolektywny* czy *językowa pamięć kulturowa*. W ujęciu Jerzego Bartmińskiego i jego współpracowników kulturemy stanowią jednostki języka i dyskursu, niosące skondensowaną wiedzę kulturową, rozpoznawalną i współdzieloną przez członków danej wspólnoty. Podobnie jak galissonowskie *Mots à Charge Culturelle Partagée*, kulturemy funkcjonują jako nośniki treści wykraczających poza znaczenie leksykalne i odsyłających do wspólnego doświadczenia, tradycji, wartości oraz praktyk społecznych.

Z kolei koncepcja symboli kolektywnych, rozwijana m.in. w etnolingwistyce lubelskiej w nawiązaniu do Michaela Fleischera, ujawnia, że pewne wyrazy, nazwy własne czy obrazy mentalne pełnią funkcję znaków scalających wspólnotę poprzez odwołanie do jej pamięci, historii i wyobrażeń. W tym sensie słowniki Galissona można postrzegać jako próbę systematycznego opisu takich właśnie symboli – elementów języka, które działają jak kulturowe „wyzwalacze” wspólnych skojarzeń.

Perspektywa ta jest również ważna dla pamięćoznawstwa lingwistycznego, które bada, w jaki sposób język przechowuje i transmituje pamięć zbiorową. Jednostki nacechowane kulturowo – nazwy marek, realia życia codziennego, odniesienia historyczne czy elementy kultury popularnej – funkcjonują jako pamięciowe kapsuły, utrwalające doświadczenia wspólnoty i umożliwiające ich odtwarzanie w komunikacji. W tym kontekście postulowane opracowanie słownika polskich wyrazów nacechowanych kulturowo mogłoby stać się narzędziem dokumentującym współczesną pamięć kul-

turową Polaków, analogicznie do tego, jak *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL) dokumentuje tradycyjne, zakorzenione w kulturze ludowej sposoby konceptualizacji świata.

I. *Dictionnaire des mots à Charge Culturelle Partagée*

1. Publikacje Roberta Galissona i wprowadzenie do jego teorii

Robert Galisson, badacz w dziedzinie dydaktyki języków, znany jest z prac nad problematyką słów o wspólnych odniesieniach kulturowych (*Les Mots à Charge Culturelle Partagée, M.C.C.P.*). Publikacje te dotyczą związków języka z kulturą. O projekcie *Dictionnaire des mots à Charge Culturelle Partagée* [Słownika wyrazów o wspólnych odniesieniach kulturowych] uczony wspominał lub zapowiadał go np. w: Galisson 1987, 1988, 1991, 1999.

Galisson podkreślał znaczenie badania kultury w procesie nauki języka, szczególnie tworząc koncepcję *lexiculture* (np. Galisson 1991) oraz pojęcie *wartości dodanej* (Galisson 1988), którą kontekst kulturowy przypisuje słowom w wyniku ich użycia w określonym języku. *Leksykultura* zasadza się na rozumieniu języka jako „praktyki społecznej przenikniętej kulturą” (Galisson 1988: 330). Inaczej mówiąc, jest to ogół słów o wspólnych odniesieniach kulturowych.

1.1. Pojęcie *culture partagée*

Punkt wyjścia do myślenia o kulturze w języku stanowiło w badaniach Galissona pojęcie *culture partagée* (wspólnej kultury, zwanej też potoczną lub codzienną – *courante*). Według uczonego język powinien być traktowany jako środek dostępu do kultury, a nie cel sam w sobie. Rozumienie i używanie słów o wspólnych odniesieniach kulturowych „włącza rozmówcę w sytuacji komunikacji językowej do zbiorowości, do której należy nadawca, a ich niezrozumienie przez odbiorcę, przeciwnie, z tej wspólnoty mówiących wyłącza” (Galisson 1987: 128; Ligara 2008: 54). Nie są to słowa nacechowane w tym sensie, że należą do określonego rejestru językowego, np. slangowego albo technicznego, lecz takie, które są najbardziej potoczne, dostępne dla jak największej grupy użytkowników języka. Są częścią tzw. nieco rozszerzonego *français fondamental* (języka francuskiego podstawowego). Do tych wyrazów nie należą np. *kohabitacja* (w znaczeniu współżycia Mitterranda i Chiraca) ani *kolaboracja* (odnosząca się do Pétaina), ponieważ grupa osób używających ich nie byłaby wystarczająco liczna (Galisson 1991: 126).

1.2. Pojęcie *Mots à Charge Culturelle Partagée* (*M.C.C.P.*)

Wyrazy o wspólnych odniesieniach kulturowych nie były ani opisywane, ani rejestrowane w słownikach, nie stanowiły też przedmiotu nauczania obcokrajowców. Galisson podkreślał, że w procesie tłumaczenia i nauczania języków obcych niezwykle ważne jest uwzględnienie tych jednostek, ponieważ są one nośnikami tożsamości kulturowej i kluczowymi elementami komunikacji międzykulturowej. *M.C.C.P.* mogą być również kojarzone z idiomami, przysłowiami, nazwami geograficznymi, a nawet sloganami reklamowymi.

1.2.1. Przykłady Galissona

Galisson zaproponował typologię słów i wyrażeń „bardziej kulturowych od innych”. Wyróżnił ich trzy główne grupy. Pierwszą tworzą jednostki, których *charge culturelle partagée* (*C.C.P.*) – wspólne odniesienie kulturowe – wynika z gotowych osądów zawartych w obrazowych frazeologizmach. Na przykład kolokacje związane z bestiariusz kulturowym przypisują określone cechy lub wady zwierzętom, podobnie wyrażenia odnoszące się do „nieożywionych elementów kulturowych”. Oto przykłady Galissona dotyczące zwierząt i przypisywania im określonych cech w sposób bezpośredni (za pomocą porównań): *carpe* [karp] przywołuje ‘milczenie, dyskrecję’ (*muet comme une carpe* ‘milczący jak karp’), *pinson* [zięba] – ‘wesołość, wesołe usposobienie’ (*gai comme un pinson* ‘wesoły jak zięba’). W sposób pośredni *escargot* [ślimak] kojarzony jest z powolnością (*avancer comme un escargot* ‘ruszać się jak ślimak’), a *éléphant* [słoń] – z ciężkością i niezgrabnością (*l’éléphant dans le magasin de porcelaine* ‘słoń w składzie porcelany’) oraz z pamiętliwością (*avoir une mémoire d’éléphant* ‘mieć pamięć słonia’) (Galisson 1991: 135). Kolejne przykłady odsyłają do przedmiotów: *pot* [naczynie, dzban, garnek] przywołuje ‘głuchotę’ (*sourd comme un pot*, dosł. ‘głuchy jak garnek’), natomiast *pierre* [kamień] kojarzony jest z twardością (*dur comme une pierre* ‘twardy jak kamień’) (Galisson 1991: 136).

Drugą grupę stanowią słowa, których wspólne odniesienie kulturowe wynika z automatycznego kojarzenia miejsca z konkretnym produktem – na przykład: musztardy z Dijon, nugatu z Montélimar czy porcelany z Limoges (Galisson 1988: 79–80). W przykładach podawanych przez Galissona jednostką leksykulturową jest nazwa produktu (np. *musztarda z Dijon*, *porcelana z Limoges*), natomiast nazwa miejsca pełni funkcję kulturowego sygnału, który wywołuje automatyczne skojarzenie. Relacja ta działa dwukierunkowo: miejsce może przywoływać produkt, a produkt – miejsce jego pochodzenia.

Galisson wyróżnia także grupę wyrażeń, których *C.C.P.* przywołuje zwyczajnie sugerowane przez daną jednostkę, np. skojarzenia z określonymi

świętami lub ceremoniami. Przykładowo wyrażenie *poisson d'avril* ('kwietniowa ryba'), odpowiadające polskiemu *prima aprilis*, związane z jest tym, że 1 kwietnia Francuzi, szczególnie dzieci, przyklejają sobie nawzajem – ukradkiem – wykonane z papieru, kolorowe, często zabawne ryby, najczęściej umieszczane na kartce z żartobliwym napisem. Poza tym ryba uważana jest we Francji, podobnie jak w Polsce, za danie postne. Jeśli 1 kwietnia przypada w piątek, Francuz może powiedzieć, że „dzisiaj jest prawdziwy dzień ryby” – czego nie zrozumie obcokrajowiec, który nie poznał odpowiednich skojarzeń kulturowych (Galisson 1988: 331). Na tym właśnie polega wartość dodana do zwykłego znaczenia wyrażenia *poisson d'avril*: stanowi ono wskaźnik przynależności i identyfikacji kulturowej (id.). Ogół takich wyrażeń w danym języku tworzy leksykulturę.

Oto inne przykłady stałych skojarzeń, jakie wywołują nazwy świąt i ceremonii: *Noël* [Boże Narodzenie] przywołuje świerk, polano/roladę świąteczną oraz żłóbek; *Mardi Gras* [dosł. Tłusty Wtorek, Tłusty Czwartek w polskiej tradycji] – naleśniki; *baptême* [chrzest] – drażetki (cukierki z migdałów, orzeszków lub pralinek w polewie cukrowej), gdyż zawsze towarzyszą ceremonii chrztu i są zazwyczaj wręczane przez ojca chrzestnego dziecka, przy czym ich kolor zależy od płci: niebieskie są dla chłopca, różowe dla dziewczynki, białe – odpowiednie dla obu płci (Galisson 1988: 333–334). 1 maja kojarzy się z konwalia (wówczas kupuje się te kwiaty i obdarowuje nimi „na szczęście”), 14 lipca – z defiladami wojskowymi, fajerwerkami i balami ludowymi, natomiast Wszystkich Świętych – z chryzantemami i cmentarzem (Galisson 1991: 138).

C.C.P. związane są także z zachowaniami i wierzeniami kojarzonymi ze słowami. Na przykład wyraz *cuillère* [łyżka] przywodzi na myśl „właściwy” – według Francuzów – sposób jedzenia zupy: bez siorbania i końcem łyżki (w przeciwieństwie do Anglików, którzy posługują się bokiem łyżki). Z kolei wyraz *chou* [kapusta] wiąże się z historią wyjaśniającą małym chłopcom ich narodziny: chłopcy mieliby przychodzić na świat w kapuście, a dziewczynki – w różach (Galisson 1991: 138).

Inny typ skojarzeń ilustruje na przykład wyraz *soupe* 'zupa' w wypowiedzeniu: *Mange ta soupe pour devenir comme Papa* 'Jedź zupę, żebyś był taki [domyślnie: duży, silny] jak tatuś'. Zupa jest tu postrzegana jako „coś (pożywienie) związanego z faktem, iż dzieci dzięki niej rosną” (Galisson 1987: 134). Imię własne *Madeleine* łączy się z kolei z frazeologizmem określającym ludzkie zachowanie w życiu społecznym: *pleurer comme une Madeleine* 'płakać gorzkimi łzami' (Galisson 1999: 478).

2. *C.C.P.* (wspólne odniesienie kulturowe) a koncepcja znaku de Saussure'a oraz pojęcie konotacji w teorii Galissona

C.C.P. to treść odpowiadająca określoneemu *signifiant*¹, czyli formie fonicznej lub graficznej wyrazu bądź wyrażenia. Według Galissona, nie stanowi elementu *signifié* ani nie jest tożsame z konotacją. *Signifié* należy do sfery semantyki, a *C.C.P.* – pragmatyki (antropologii kulturowej), ponieważ nie odnosi się do desygnatów w rzeczywistości pozajęzykowej, lecz do relacji między znakiem a jego użytkownikami i ma charakter subiektywny, gdyż zbiorowy lokutor interpretuje desygnat zgodnie ze swoją wizją świata (duchem języka) i dostosowuje jego obraz do własnych potrzeb (Galisson 1988: 338–339). Przykładowo, *wesz* w języku polskim kojarzy się z biedą i uciążliwością, a w języku francuskim z brzydotą (*moche comme un pou* ‘brzydka jak wesz’) i z brudem (Galisson 1988: 339). *C.C.P.* jest „wartością dodaną” do *signifié* (Galisson 1988: 341).

Zdaniem Galissona wspólne odniesienie kulturowe ma charakter ogólnospołeczny, współdzielony, gdyż kultura należy z definicji do dziedzictwa społecznego i zbiorowego. Konotacja natomiast jest bardziej indywidualna (Galisson odwołuje się do definicji Georges’a Mounina), nie jest pojęciem ostrym, zazwyczaj określa się ją jako tę część znaczenia, która nie jest denotacją (Galisson 1988: 335)².

3. Pojęcie konotacji³ w teorii Bernarda Pottiera

W analizie semicznej Bernard Pottier, jeden z głównych przedstawicieli francuskiej semantyki strukturalnej, ujmuje denotację – stałą część

¹ Ferdinand de Saussure (1916) twierdził, że znak językowy jest bytem psychicznym, składającym się z dwóch nierozdzielnych elementów: 1. *signifiant* (znaczącego) – obrazu akustycznego, będącego psychicznym odbiciem ciągu dźwięków, np. /brzoza/, oraz 2. *signifié* (znaczonego) – pojęcia, które *signifiant* wywołuje w umyśle: wyobrażenia drzewa brzozy, konceptu, nie konkretnej, fizycznej brzozy. Saussure podkreślał, że te dwa elementy są ściśle ze sobą związane – jak dwie strony kartki papieru.

² Konotacja bywa określana między innymi jako „rupieciarnia” w *Dictionnaire de linguistique* (Dubois, Giacomo, Guespin et alii 1989: 115).

³ W *Dictionnaire de linguistique* (Dubois, Giacomo, Guespin et alii 1989: 114–116) pojęcie konotacji zostało przedstawione w opozycji do pojęcia denotacji, przy wykorzystaniu czterech głównych kontrastów: denotacja stanowi znaczenie desygnacyjne jednostki leksykalnej, a konotacja obejmuje to, co nie jest denotacją; denotacja to znaczenie podstawowe słowa, wspólne dla wszystkich użytkowników języka, np. *noc* vs *dzień*, natomiast konotacja – znaczenie indywidualne, emocjonalne, skojarzenia, np. *noc*: smutek, żaloba; *samolot*: niebezpieczeństwo albo przyjemność podróży; denotacja to inaczej znaczenie podstawowe słowa, np. *czerwień* ‘określony kolor’, konotacja zaś – znaczenie kontekstowe, sytuacyjne, np. *czerwień* – ‘niebezpieczeństwo’; i w końcu: denotacja to ogół elementów znaczeniowych dających się logicznie sklasyfikować, a konotacja obejmuje pozostałe składniki znaczenia.

znaczenia, czyli grupę semów definiujących dany leksem – jako zbiór semów generycznych (klasem) i semów specyficznych (semantem), a konotację jako część zmienną znaczenia – semy potencjalne (wirtuemy) (Pottier 1974: 69–76). Mimo że Galisson odżegnuje się od definiowania wspólnych odniesień kulturowych jako konotacji, podawane przez niego przykłady wyrazów tworzących leksykulturę automatycznie kojarzą się z przykładami ilustrującymi konotacje wyróżniane przez Bernarda Pottiera. Pottier, podobnie jak Galisson, podkreśla różną wagę „ładunku konotacyjnego” i denotacyjnego w poszczególnych wyrazach; por. schemat Pottiera charakteryzujący trzy słowa: *mikroskop* (100% denotacji, 0–1% konotacji), *świeca* (50% denotacji, 50% konotacji) i *wolność* (100% konotacji, 0–1% denotacji) (Pottier 1974: 71).

Pottier rozróżnia konotację spontaniczną – np. liczb, zwierząt, nazw własnych – oraz konotację analogiczną, mającą swoje źródło w określonych frazeologizmach o charakterze porównawczym, a także konotację kontekstową (Pottier 1974: 75–76). Dwa pierwsze typy konotacji, naszym zdaniem, w pełni odpowiadają pojęciu wspólnych odniesień kulturowych (C.C.P.) Galissona.

Oto przykłady Pottiera dotyczące konotacji liczb:

36 – źródłem konotacji wyrażenie *en voir 36 chandelles* [dosł. zobaczyć 36 świeczek] ‘doznać olśnienia, być oszołomionym po uderzeniu w głowę;

31 – *se mettre sur son 31* [dosł. wystroić się na 31], odpowiadające pol. *jak stróż w Boże Ciało* lub w wersji współczesnej *jak szczur na otwarcie kanału*, skojarzenie z szykownym ubraniem;

13 – nieszcześnieśliwa liczba;

22 – kojarzy się z policją poprzez wyrażenie *22, v'la les flics !* [22, uwaga gliny!].

Przykładami konotacji spontanicznych nazw zwierząt i nazw własnych według Pottiera są np.: *chameau* [wielbłąd], np. *C'est un chameau* [To jest wielbłąd] – ‘ktoś niemiły, niegrzeczny’; *Dupont, Durand* – polski Kowalski, Malinowski (Pottier 1974: 75); *Le Mans* – miasto łączone z wyścigiem samochodowym *24 Heures du Mans* [dosł. 24 godziny Le Mans] (Pottier 1974: 77).

Konotacje analogiczne znajdują potwierdzenie w porównaniach takich, jak: *plus blanc que neige* ‘bielszy niż śnieg’; *plus heureux qu'un roi* ‘szczęśliwszy niż król’; *rouge comme un coq* ‘czerwony jak kogut’; *riche comme Crésus* ‘bogaty jak Krezus’ (Pottier 1974: 76). Konotacje mają też przymiotniki, np. wyraz *trójkolorowy* jest regularnie interpretowany przez Francuzów jako *bleu, blanc, rouge* ‘niebiesko-biało-czerwony’ (Pottier 1974: 77).

Koncepcję Pottiera przybliża polskiemu odbiorcy m.in. Władysław Miodunka, wspominając o „znaczeniach utrwalonych w kulturze i funkcjonujących w świadomości grupowej, jak np. 13 ‘nieszczęście’, 7 i 21 ‘szczęście’,

wianek ‘dziewictwo, niewinność, cnota’ (por. SJPSz III 690, gdzie znaczenie to jest uważane za przestarzałe), *wąż* ‘człowiek podstępny’” (Miodunka 1989: 140).

Używając pojęcia z dziedziny pragmatolingwistyki, wspólne odniesienia kulturowe (C.C.P.) należałoby umieścić wśród presupozycji kulturowych.

4. Metoda ustalania listy haseł słownikowych M.C.C.P.

Ustalenie listy jednostek o wspólnych odniesieniach kulturowych możliwe jest dzięki analizie korpusów językowych. Według Galissona wyrażenia powinny być wybierane na podstawie ich częstotliwości użycia oraz kontekstu kulturowego. Należy uwzględniać jednostki łatwe do zrozumienia, ale trudne do przetłumaczenia bez znajomości kontekstu kulturowego. Pod uwagę powinny być brane rzeczowniki, przymiotniki i czasowniki powszechnie używane, znane większości Francuzów (Galisson 1991: 143).

Galisson omawia w swoich pracach dwie metody ustalania listy jednostek korpusu leksykultury: semazjologiczną i onomazjologiczną. Metoda semazjologiczna – od wyrazu do pojęcia – polega na ekscerpcji haseł ze słowników. Osoby ankietowane odpowiadają na pytanie: „Co ci przychodzi na myśl, gdy słyszysz następujące słowo (słowa) – poza tym znaczeniem, które znasz lub które występuje w słowniku?” lub „Z czym ci się kojarzy następujące słowo (słowa)?”. Słabą stroną tej metody stanowi ograniczenie leksyki do tej, która występuje w słowniku (Galisson 1988: 84–85). W późniejszych pracach Galisson rezygnuje z metody semazjologicznej jako mało efektywnej (Galisson 1991: 143–144).

Metoda onomazjologiczna, rzadziej spotykana w słownikach – od pojęcia do wyrazu – wychodzi od wyróżnienia pól tematycznych bardziej obciążonych „wspólnym ładunkiem kulturowym”. Według Galissona są to dwa pola związane z człowiekiem jako centrum: CZŁOWIEK I PRZESTRZEŃ oraz CZŁOWIEK I CZAS. Pierwsze z nich składa się z następujących subpól: ciało ludzkie, życie wewnętrzne, środowisko bliższe (ożywione i nieożywione) i środowisko dalsze, czynności i działalność (zawodowa i rozrywka), życie (społeczne, polityczne, kulturalne, religijne), przemieszczanie się, państwo (edukacja, wymiar sprawiedliwości, armia). W polu CZŁOWIEK I CZAS subpola są następujące: etapy życia ludzkiego, święta i pory roku, historyczne punkty odniesienia i postacie historyczne (Galisson 1988: 85–87). Przy ujęciu onomazjologicznym wyjściowe pytania brzmią: „Jakie słowo (słowa) kojarzy (kojarzą) ci się z ... (tu następuje pojęcie z wybranego subpola)” lub „Jakie słowo przychodzi ci na myśl, gdy słyszysz... (tu następuje pojęcie z danego subpola)”, a także „Które spośród tych wyrazów kojarzą ci się

z czymś innym niż znaczenie, które znasz i które podaje słownik?” (Galisson 1988: 87; Ligara 2008: 59).

Priorytet mają słowa ocenione jako te, które mają „duży ładunek kulturowy”, przez 80% ankietowanych, stanowiących grupę możliwie jak najbardziej reprezentatywną dla całej populacji (istotne parametry to: różny wiek, różne pochodzenie geograficzne i zróżnicowana przynależność społeczno-kulturowa) (Galisson 1991: 141). Dla badacza podana wartość procentowa jest wprawdzie arbitralna, ale nieprzypadkowa, ponieważ:

(1) umożliwia wyeliminowanie wyrazów, których odniesienia kulturowe są bardziej indywidualne niż zbiorowe;

(2) została skalkulowana przy uwzględnieniu faktu, że analfabetyzm oraz izolacja społeczna i geograficzna pociągają za sobą niedostatek kulturowy wielu osób, który – jeśli nie zostałyby zneutralizowany – obniżyłby niebezpiecznie poziom treści kulturowych, jakie autor pragnie zaprezentować młodzieży szkolnej, będącej adresatem słownika (Galisson 1988: 332).

Galisson korzystał z pomocy czternastu osób ankietowanych, przy czym zalecał co najmniej jedenaście. Zwracał też uwagę na konieczność weryfikacji ich odpowiedzi. Jeśli na przykład któryś z informatorów pominął aspekt kulturowy, zauważony przez innych, należy ustalić, czy zapomniał o tej informacji, nie zna jej, czy też kwestionuje jej ważność (Galisson 1994: 141).

5. Mikrostruktura słownika

Robert Galisson dokładnie określił mikrostrukturę słownika (Galisson 1991: 140). Opis hasła słownikowego wygląda następująco:

1. Forma wyrazu (*signifiant*) i jego przynależność do części mowy.
2. Znaczenie denotatywne (*signifié*) zapisane małą czcionką. Jego zamieszczenie jest konieczne z trzech powodów: teoretycznego — jeśli C.C.P. stanowi wartość dodatkową znaku, to opis tego znaku powinien być uwzględniony; dydaktycznego – rozróżnienie pojęcia i C.C.P. pozwala na oddzielenie tych dwóch poziomów analizy i uniknięcie niepożądanych amalgamatów; praktycznego – np. w przypadku homonimii i polisemii uczniowie obcokrajowcy muszą znać pojęcie, aby rozpoznać znak językowy i przyporządkować mu jego C.C.P.
3. C.C.P. [wspólne odniesienia kulturowe] zapisane większą czcionką: określa się je nie poprzez podanie hiperonimu i *differentia specifica*, lecz skojarzenia z konkretnym słowem lub słowami, np. dla *couleuvre* [wąż, zaskroniec] będzie to ‘lenistwo’, a dla Bożego Narodzenia: ‘świerk, polano/rolada świąteczna, żłóbek, Wigilia’ (Galisson 1991: 140; tłumaczenie: M.L.).

4. Jeśli to możliwe, konieczne jest wyjaśnienie kulturowego źródła wspólnych skojarzeń. Czasem może się to ograniczać do podania wyrażenia figuratywnego lub zwrotu, od którego pochodzą skojarzenia kulturowe.
5. Typ semantyczny wspólnych skojarzeń (np. zachowanie, wiedza, tradycja, wiara, przesąd) (Galisson 1991: 140; tłumaczenie: M.L.).

Oto dwa przykłady opisu hasel słownikowych (Galisson 1991: 141–142; tłumaczenie: M.L.) – Galisson wybrał je losowo z grupy słów o niewątpliwie wspólnych skojarzeniach kulturowych.

COUCOU [kukułka]: rzeczownik rodzaju męskiego

Pojęcie: ptak wielkości gołębia, o popielatoszarym upierzeniu z czarnymi prążkami; samica kukułki składa swoje jaja w gniazdach trznadli, pliszek i pokrzewek (PR⁴). C.C.P.:

1. Kojarzy się z pasożytnictwem: samica kukułki składa swoje jaja w gnieździe innego ptaka, który wysiaduje je zamiast niej (wiedza praktyczna). Np. „Nie zapraszaj jej do siebie, to prawdziwa kukułka.”
2. Kojarzy się z bogactwem albo biedą: zgodnie z tradycją osoba, która po zimie pierwszy raz usłyszy kukułkę:
 - będzie bogata przez cały rok, jeśli ma przy sobie pieniądze,
 - będzie biedna, jeśli ich nie ma (przesąd).

Np. „Ojej, kukułka! Ani grosza w kieszeni. To jeszcze nie w tym roku będę bogaty...”

Pochodzenie: przeświadczenia o kukułce są związane z życiem na wsi:

- dobra znajomość przyrody (w 1.),
- trafna obserwacja socjologiczna (w 2.): ten, kto wychodził z ciężkiej zimy z pieniędzmi, miał duże szanse zarobić jeszcze więcej, gdy nadchodziły cieplejsze dni („Pieniądz idzie do pieniądza”), natomiast ten, kto nic już nie miał, nie widział żadnych lub prawie żadnych szans na poprawę sytuacji (Galisson 1991: 141; tłumaczenie: M.L.).

MUGUET [KONWALIA]: rzeczownik rodzaju męskiego

Pojęcie: roślina stref umiarkowanych, o drobnych, białych, bardzo wonnych kwiatach w kształcie dzwoneczków, rosnąca w poszyciu leśnym.

C.C.P.: kojarzy się z 1 maja, Świętem Pracy, talizmanem, z laskiem w Chaville... (zwyczaj) Np: „Zima była zbyt długa: w tym roku konwalie nie zakwitną na 1 maja!” Pochodzenie: kwitnienie konwalii zbiega się ze Świętem Pracy (1 maja, dzień wolny od pracy). Tego dnia wyjątkowo każdy może sprzedawać konwalie bez zezwolenia. Dlatego można je znaleźć wszędzie, a także podarować jako talizman osobom, które się kocha. Dawniej wielu sprzedawców majowych konwalii zbierało je w lasu w Chaville na przedmieściach Paryża. Do kojarzenia konwalii z tym laskiem znacznie przyczyniła się popularna piosenka (Galisson 1991: 141–142; tłumaczenie: M.L.).

⁴ Definicja pochodzi z popularnego francuskiego słownika Petit Robert.

II. *Dictionnaire de noms de marques courants.* *Essai de lexiculture ordinaire*

1. Współredaktor i współpracownicy

Galison wskazał jako współautora słownika Jeana-Claude'a André, członka URL4 w Narodowym Centrum Badań Naukowych (CNRS), prowadzącego badania z ramienia Narodowego Instytutu Języka Francuskiego (INaLF). Dane do słownika zbierali również „selekcjonerzy” haseł – studenci studiów magisterskich i podyplomowych (Master 2) na Uniwersytecie Paris III (UFR *Didactique du FLE*). Jednostka ta zajmuje się metodyką nauczania języka francuskiego jako języka obcego.

2. Odbiorcy słownika

Odbiorcami słownika są nauczyciele języka francuskiego (FLE) oraz studenci (nie tylko zaawansowani) nauczani języka francuskiego jako obcego (Galison, André 1998: 57–58).

3. Zastrzeżenie

Na zarzut, iż nazwy handlowe są zmienne, badacz odpowiedział, że powszechnie używane nazwy są najbardziej stałe (Galison, André 1998: 8).

4. Opis słownika

4.1. Charakterystyka ogólna

Słownik został określony jako interstycjalny (fr. *interstice* ‘szpara, luka’), pomocniczy (awaryjny) i leksykulturowy (Galison, André 1998: 8–9). Wypełnia on lukę leksykograficzną, ponieważ tego typu informacji nie można znaleźć w istniejących publikacjach (Galison, André 1998: 8). Służy zrozumieniu elementów kultury zakodowanych w języku, a jedną z jego cech jest „rozcłonkowanie informacji w celu umożliwienia szybkiego, punktowego dekodowania, bez konieczności zapamiętywania” (Galison, André 1998: 9). Dzieło stanowi kontynuację problematyki leksykulturowej, zapowiadanej w projektowanym *Słowniku wyrazów o wspólnych odniesieniach kulturowych*. Kultura, o której mowa, nie jest instytucjonalna (nauczana w szkole), lecz doświadczana w życiu codziennym, w interakcjach społecznych wszystkich użytkowników danego języka (Galison, André 1998: 6). Nazwy handlowe, podobnie jak wyrazy o wspólnych odniesieniach kulturowych są traktowane przez Galissona jako wskaźnik kulturowy. Na poparcie tego stanowiska autor przywołuje słowa de Gaulle’a:

«Nie można rządzić krajem, który ma ponad 300 marek sera!» [...] Inaczej mówiąc – Francuzi są zbyt czuli na przyjemności stołu, na wielość marek sera, wina, artykułów żywnościowych, aby można było nimi łatwo kierować i narzucać np. jakieś wyrzeczenia. [...] Zachowanie Francuzów jest zapisane między wierszami w nazwach produktów, które konsumują i które określają ich kulturowo, np. slogan twarożku BOURSIN «Du pain, du vin et du BOURSIN» [Chleba, wina i BOUSRSINA] (Galisson, André 1998: 43–44).

4.2. Megastruktura (całościowa struktura dzieła)

Cechą charakterystyczną dzieła Galissona i André jest opatrzenie haseł słownikowych częściami eseistycznymi. Pierwszą część stanowi obszerny wstęp, bogaty w informacje uzasadniające potrzebę stworzenia słownika oraz opisujące zastosowaną metodę i słownikową mikrostrukturę. W drugiej części, po liście haseł, zostały przedstawione propozycje wykorzystania słownika w nauczaniu leksykultury. Na całość składają się (Binon: www.vlrom.be/pdf/994galisson.pdf (vlrom.be in Bing)):

(1) Wstęp o charakterze teoretycznym, obejmujący genezę słownika, jego miejsce wśród innych planowanych słowników leksykultury, informacje na temat nazw handlowych, uzasadnienie budowy słownika, charakterystykę metody gromadzenia korpusu, opis mikrostruktury słownika, źródeł korpusu oraz odbiorców dzieła itd. (s. 5–62).

(2) Glosariusz terminów związanych z nazwami handlowymi, np. *logo*, *piktogram*, *spot* (s. 63–66).

(3) Wykaz haseł słownikowych (s. 67–245), wraz z trzema załącznikami (hasłami, które nie są nazwami handlowymi w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale ściśle się wiążą z tradycją kulturową): pierwszy zestawia nazwy win francuskich (podporządkowane regionom, z których się wywodzą) (s. 249–250), drugi — niektóre nazwy serów francuskich (s. 251–252), a ostatni — nazwy wybranych wydawnictw francuskich (s. 253–255).

(4) Propozycje wykorzystania słownika do nauki leksykultury (s. 257–279), składające się z trzech części: „pytania i odpowiedzi”, „pytania i naskikowane odpowiedzi” oraz „perspektywy przyszłościowe”. Znajdujemy tu propozycje opisu m.in. kultury „politycznej”, „religijnej”, „zwierzęcej”, „konsumpcyjnej”.

(5) Indeks semazjologiczny (alfabetyczny) z uproszczonymi definicjami, np. SEAT: samochody; SHEBA: karma dla kotów (s. 281–307).

(6) Indeks onomazjologiczny (tematyczny) zbudowany hierarchicznie, np. margaryny: ASTRA, PLANTA, VÉGÉTALE; gry komputerowe: ATARI, NINTENDO (s. 309–342).

4.3. Metoda ustalenia listy haseł słownikowych

Badacze korzystali z dwóch głównych źródeł: Międzynarodowej Kasyfikacji Towarów i Usług INPI (ponad milion marek) oraz żółtych stron książki telefonicznej. Inspiracją dla nich były również prasa, supermarkety, plakaty, telewizja, kino, radio i literatura. Uzyskane listy nazw handlowych poddali testom identyfikacji (wyboru marki), oszacowania (jej popularności) i dostępności (ankietowani cytowali z pamięci nazwy marek dotyczących wybranych produktów). Testy te miały na celu wyłonienie najbardziej znanych nazw handlowych i usług (Binon: www.vlrom.be/pdf/994galisson.pdf (vlrom.be in Bing)).

4.3.1. Testy identyfikacji

Testy te zostały przeprowadzone na możliwie najbardziej reprezentatywnych próbach populacji. Przy wyborze osób ankietowanych wzięto pod uwagę następujące kryteria: płeć, wiek, status zawodowy oraz pochodzenie geograficzne (mieszkańcy miast vs mieszkańcy wsi). Testy miały zweryfikować, czy osoby ankietowane naprawdę znają wytypowane marki produktów i usług, np. proszono o połączenie nazw handlowych z nazwami odpowiednich produktów:

BADOIT	paliwo
MARTINI	ser
GILLETTE	maszynki do golenia
ELF	woda mineralna
GIVENCHY	perfumy
	aperitif

Aby identyfikacja ostatniej marki nie była automatyczna, liczba nazw produktów jest większa niż liczba marek (Galison, André 1998: 31).

4.3.2. Testy oszacowania

Osoby ankietowane podkreślały na liście nazw handlowych te, które według nich są znane większości współobywateli. Pozwoliło to ankietnikom i autorowi projektu skonfrontować własny, subiektywny punkt widzenia z punktem widzenia osób ankietowanych i wyciągnąć odpowiednie wnioski (Galison, André 1998: 31–32).

4.3.3. Testy dostępności (informacji o nazwach marek)

Są to testy używania nazw marek, np. „Proszę wymienić nazwy handlowe dla takich produktów lub usług, jak: musztarda, ubezpieczenia, perfumy, woda mineralna” itd. Nazwy handlowe niewystępujące na wcześniejszych listach były odnotowywane, jeżeli zostały wymienione przez dużą liczbę osób ankietowanych (absolutną większość) (Galison, André 1998: 32–33).

Wyborem najpopularniejszych nazw handlowych zajmowali się J.-C. André i studenci ankietarzy: w ciągu pięciu lat działało od 15 do 20 ekip, z których każda liczyła czterech studentów. Od 1986 roku pracowało 60–80 ankietatorów rocznie, na pół etatu, przez miesiąc; każda ekipa analizowała swój sektor, np. edukację, rozrywkę, transport (w kategorii usług), napoje alkoholowe, ubrania i buty (w kategorii produktów) (Galisson, André 1998: 28). Wzięto pod uwagę nazwy marek handlowych składające się raczej ze słów i grup słów niż z liter i liczb lub liczb i liter (Galisson, André 1998: 19).

4.4. Makrostruktura (organizacja haseł w słowniku)

W słowniku hasła zostały uporządkowane semazjologicznie i onomazjologicznie. Indeks semazjologiczny składa się z 1007 nazw handlowych i usług w układzie alfabetycznym. Indeks onomazjologiczny (tematyczny) dzieli się na dwie części: produkty (żywność, odzież, higiena, itp.) oraz usługi (np. media, transport, ubezpieczenia).

4.5. Mikrostruktura

W skład opisu hasła słownikowego wchodzi (Galisson, André 1998: 33–37):

1. Definicja

Nie jest to klasyczna definicja leksykograficzna (tzn. hiperonim i *differentia specifica*), lecz „raczej pewne cechy firmy lub produktu, które mogą pomóc w ich umiejscowieniu wśród firm lub produktów, do których należą” (tamże: 33). Przykłady: MAMMOUTH – „Nazwa supermarketu i hipermarketu. Piktogram oczywiście przedstawia zwierzę...” (tamże: 169); R – „Nazwa handlowa (marka w marce) perfum (wody toaletowej) dla mężczyzn firmy PACO RABANNE” (tamże: 205); AZZARO – „Nazwa handlowa perfum i wód toaletowych, a także nazwa firmy pochodząca od nazwiska jej założyciela: Lorisa Azzaro” (tamże: 80).

2. Objaśnienie „historyczno-kulturowe”

Autorzy słownika przywiązują do niego wielką wagę, ponieważ ma ono charakter *par excellence* leksykulturowy, oddający „wspólne dziedzictwo kulturowe” (tamże: 34–35). Przykłady: RON-RON – „(onomatopeiczna nazwa handlowa karmy dla kotów) świadczy o ważnym fakcie społecznym: Francuzi, niezależnie od klasy społecznej, kochają koty” (tamże: 211); produkty żywnościowe o zmniejszonej zawartości tłuszczów zwierzęcych stają się pretekstem do komentarzy i aluzji na temat zdrowia (uwaga na lipidy) oraz kultu ciała, trudnego do pogodzenia z inklinacją do dobrego jadła i win (tamże: 35).

3. Użycie marki: teksty reklamowe, slogany itd.

Przykłady:

PUMA – slogan: „PUMA. L'instinct du sport” [PUMA. Instynkt sportu] (tamże: 203);

MAILLE – slogan: „Il n'y a que MAILLE qui m'aille” [Tylko MAILLE mi odpowiada – dosłowne tłumaczenie nie oddaje kalamburu opartego na homonimii] (tamże: 168);

KODAK – slogan: „Clic, Clac, merci KODAK” (tamże: 155).

4. Wymowa, jeśli stwarza problemy (np. nazwy w języku angielskim lub włoskim), takie jak: [makintɔʃ], [azaro], [adzaro]. Transkrypcja fonetyczna, podobnie jak objaśnienia historyczno-kulturowe, nie występuje w każdym haśle, ale według autorów nie oznacza to ich niekonsekwencji, lecz uwarunkowane jest rzeczywistymi potrzebami.

Analogie między dwoma przedstawionymi słownikami są ewidentne i dotyczą zarówno metody gromadzenia korpusu, jak i ich makrostruktury oraz mikrostruktury, a przede wszystkim celu tych publikacji: miały pełnić funkcję (glotto)dydaktyczną i ułatwiać przyswajanie kultury zakłętej w słowach.

Podsumowanie

Prace Roberta Galissona dały początek wielu publikacjom naukowym i leksykograficznym kontynuującym aspekty teoretyczne i rozwiązania praktyczne omówionych słowników, np. *Vers un dictionnaire des mots à Charge Culturelle Partagée comme voie d'accès à une culture étrangère (FLE) : le cas des apprenants immigrés adultes multiculturels* [W stronę słownika wyrazów o wspólnym ładunku kulturowym jako drogi dostępu do obcej kultury (FLE, języka francuskiego jako obcego) – na przykładzie dorosłych, wielokulturowych uczniów-immigrantów], praca doktorska z 2010 r. napisana na Uniwersytecie w Strasburgu przez Svetlanę Pouchkovą Meyer (promotor: Laurent Masegeta Kashema Bin Muzigwa), a także udana próba słownika francusko-włoskiego uwzględniającego wspólne odniesienia kulturowe zarówno idiomu wyjściowego (francuskiego), jak i docelowego (włoskiego): Michèle Fourment (Berni Canani), *DAF, Dizionario di apprendimento della lingua francese*, Torino, Paravia, 1998.

Mam nadzieję, że przedstawienie ram teoretycznych i metodologicznych, uzupełnione omówieniem makro- i mikrostruktury obu zaprezentowanych dzieł leksykograficznych, stanie się inspiracją dla polskich językoznawców do opracowania polskiego słownika wyrazów nacechowanych kulturowo – publikacji szczególnie potrzebnej w dzisiejszych czasach.

Literatura

- Dubois Jean, Giacomo Mathée, Guespin Louis, Marcellesi Christiane, Marcellesi Jean-Baptiste, Mével Jean-Pierre, 1989, *Dictionnaire de linguistique*, Paris: Larousse.
- Fourment Michèle (Berni Canani), 1998, *DAF, Dizionario di apprendimento della lingua francese*, Torino: Paravia. DOI: 10.1515/9783110924466.331.
- Galisson Robert, 1987, *Accéder à la culture partagée par l'entremise des mots à C.C.P. (Charge Culturelle Partagée)*, „Études de Linguistique Appliquée (ÉLA)” 67, s. 119–140.
- Galisson Robert 1988, *Cultures et lexicultures. Pour une approche dictionnaire de la culture partagée*, „Cahiers d'Études Hispaniques Médiévales” 7, s. 325–341.
- Galisson Robert, 1991, *De la langue à la culture par les mots*, Collection Didactique des langues étrangères, Paris: CLE international.
- Galisson Robert, 1999, *La pragmatique lexicoculturelle, pour accéder autrement, à une autre culture par un autre lexique*, „Mélanges RAPEL” 25, s. 47–73.
- Galisson Robert, André Jean-Claude, 1998, *Dictionnaire de noms de marques courants. Essai de lexiculture ordinaire*, Paris: Didier Érudition.
- Kacprzak Alicja, 2002, *Leksykografia kulturowa: Dictionnaire des noms de marques courants*, „Semiozis Lexicographica” X, s. 17–26.
- Ligara Bronisława, 2008, *Leksykultura w ujęciu Roberta Galissona a nauczanie kompetencji kulturowej*, [w:] *W poszukiwaniu nowych rozwiązań: dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, red. Władysław Miodunka, Anna Seretny, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 51–61.
- Miodunka Władysław, 1989, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pottier Bernard, 1974, *Linguistique générale – théorie et description*, Paris: Klincksieck.
- Pouchkova Meyer Svetlana, 2010, *Vers un dictionnaire des mots à Charge Culturelle Partagée comme voie d'accès à une culture étrangère (FLE): le cas des apprenants immigrés adultes multiculturels*, praca doktorska, Uniwersytet w Strasburgu, promotor: Laurent Masegeta Kashema Bin Muzigwa.
- Rastier François, 1987, *Sémantique interprétative*, Paris: PUF.
- Saussure Ferdinand de, 1916, *Cours de linguistique générale*, (C. Bally & A. Séchehaye, red., przy współudziale A. Riedlingera), Paris: Payot.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska [od cz. 3. Niebrzegowska-Bartmińska], t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, 1996; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, 1999; cz. 3: *Meteorologia*, 2012; cz. 4: *Świat, światło, metale*, 2012; t. 2: *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, 2017; cz. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, 2018; cz. 3: *Kwiaty*, 2019; cz. 4: *Zioła*, 2019; cz. 5: *Drzewa owocowe i iglaste*, 2020; cz. 6: *Drzewa liściaste*, 2021; cz. 7: *Krzewy i krzewinki*, 2022; t. 3: *Zwierzęta*, cz. 1: *Zwierzęta domowe*. Koncepcja całości: Jerzy Bartmiński, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, zastępca red.: Katarzyna Prorok, 2024.

Strony internetowe

- Binon Jean, Galisson R., André J.C., *Dictionnaire de noms de marques courants. Essai de lexiculture ordinaire*, Paris: Didier Erudition, 1998, 342 p., www.vlrom.be/pdf/994galisson.pdf [data dostępu: 15.02.2025].

Levi-Topal Pierre, *La fin d'une légende ou la belle histoire du bois de Chaville?*,
<https://arche-chaville.fr/la-fin-dune-legende-ou-la-belle-histoire-du-bois-de-chaville> [data
dostępu: 10.02.2025].

Streszczenie: Celem artykułu jest omówienie koncepcji dwóch słowników autorstwa Roberta Galissona: *Dictionnaire des mots à Charge Culturelle Partagée* oraz *Dictionnaire de noms de marques courants. Essai de lexiculture ordinaire*, współredagowanego z Jean-Claude'em André, a także zainspirowanie polskich leksykografów do stworzenia analogicznego słownika wyrazów nacechowanych kulturowo w języku polskim. Pojęcie *Charge Culturelle Partagée* [wspólne odniesienie kulturowe] umieszczono na tle koncepcji znaku Ferdinanda de Saussure'a oraz teorii konotacji Bernarda Pottiera. Przedstawiono ponadto metodę ustalania listy haseł słownikowych oraz omówiono makro- i mikrostrukturę analizowanych opracowań leksykograficznych.

Słowa kluczowe: leksykultura; wspólne odniesienia kulturowe; semantyka konotacyjna; językowy obraz świata; struktury leksykograficzne